

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.5

УДК 323.13:327.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>**Петраков М. О., Південноукраїнський національний університет
імені К. Д. Ушинського****ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
НАЦІОНАЛЬНІ ТА НАДНАЦІОНАЛЬНІ НАРАТИВИ СПІЛЬНОГО
МАЙБУТНЬОГО**

Стаття «Тридцять років політики пам'яті в Європейському Союзі: національні та наднаціональні нарративи спільного майбутнього» досліджує еволюцію та вплив законодавчих актів про пам'ять у Європейському Союзі за останні три десятиліття. Аналізуючи категорії «історична політика», «меморіальна політика» та «політика пам'яті», стаття розкриває їхнє значення та застосування в різних європейських країнах. Зокрема, у Німеччині ведуться дебати щодо збереження центральної ролі Голокосту в політиці пам'яті та інтеграції пам'яті людей мігрантського походження. У Франції прийнято низку меморіальних законів, таких як «Закон Гейссо» та «Закон Тобіра», що викликають суперечки серед інтелектуалів та істориків. На європейському рівні законодавчі акти охоплюють широкий спектр тем: від інтерпретації історичних подій до кримінальних санкцій за їх заперечення, реабілітації політичних в'язнів, компенсації жертвам насильства та інтеграції історичних подій у шкільну освіту. Себастьян Леду пропонує класифікацію європейських законів про пам'ять на декларативні, обов'язкові та санкційні, підкреслюючи їхню роль у формуванні спільного нарративу європейської пам'яті. Стаття висвітлює, як національні парламенти країн Європи ухвалюють закони пам'яті в контексті римської правової традиції, віддаючи перевагу законодавчим інструментам для встановлення норм та організації суспільства. Ці закони стали інструментом європейської інтеграції, сприяючи демократизації та захисту меншин, але водночас викликаючи конкуренцію та інструменталізацію історії. Закони пам'яті в Європі відображають три ключові контексти: визнання геноцидів, деколонізацію та постколоніальні питання. Вони сприяють створенню загального нарративу європейської колективної пам'яті, але також стикаються з національним опором. Впровадження нових законів пам'яті змінило модель вирішення конфліктів, сприяючи визнанню та відшкодуванню жертвам замість забуття та примирення. Ця нова модель впливає на формування європейської ідентичності через призму колективної пам'яті про трагічні історичні події, ставлячи під сумнів національні та наднаціональні нарративи спільного майбутнього.

Ключові слова: політика пам'яті, європейський союз, історична політика, меморіальна політика, колективна пам'ять, геноцид, деколонізація, європейська ідентичність, політичний процес

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із найпотужніших інструментів консолідації європейського простору ЄС є формування єдиної європейської ідентичності шляхом створення колективної історичної пам'яті – колективного спогаду чи вшанування пам'яті минулого, яку б конкретну форму воно не мало.

З кінця 80-х років ХХ століття почалася активна фаза інституціоналізації суспільної пам'яті, яка формує основну частину колективної європейської ідентичності.

Повернення до історії та використання пам'яті в політичних дебатах не тільки набирає популярності, але й певною мірою є необхідним для будь-якої політичної системи протягом історії, оскільки сьогодення контекстуалізується – і справді має сенс – у зв'язку з минулим.

Федеральний президент ФРН Ріхард фон Вайцекер в промові «До 40-ї річниці закінчення війни в Європі та націонал-соціалістичної тиранії від 8 травня 1985 року на годині пам'яті в залі пленарних засідань німецького Бундестагу» зазначив: «Мова не йде про примирення з минулим. Ви не можете цього зробити. Але кожен, хто закриває очі на минуле, стає сліпим для сьогодення. Той, хто не пам'ятає про нелюдність, стає вразливим для нових ризиків зараження» [32].

Однак, як вказує член Гейдельберзької академії наук і гуманітарних наук та Гейдельберзького університету Маркус Дж. Прутч: «існує невід’ємна небезпека неправильного тлумачення або спотворення історії в рамках колективної історичної пам’яті та її перетворення на пішака на шахівниці політики. У цьому контексті історія може бути навіть навмисно неправильно витлумачена для досягнення бажаного політичного ефекту. Це не особливо дивно, враховуючи, що «політика пам’яті» завжди більш-менш чітко спрямована на легітимізацію – або, альтернативно, на виклик – статус-кво. Це, у свою чергу, підкреслює величезну відповідальність, яка лежить на політиках щодо не лише того, як вони формують сьогодення та майбутнє, але й мають справу з минулим» [26].

Європейська політична сфера не є винятком, де колективна історична пам’ять стикається з єдиною структурою, що створює особливі виклики. Отже, метою статті є аналіз особливостей формування європейської колективної історичної пам’яті та визначення основних викликів в цьому процесі, адже дослідження європейської історичної політики або меморіальної політики в ЄС має багато аспектів і може зосереджуватися на різних проблемах.

Однією з таких проблем є інтерпретація історії, адже різні країни ЄС мають свої національні історії та героїв, що може призвести до конфліктів у сприйнятті певних подій або особистостей. Існують відмінності у трактуванні подій Другої світової війни, Голокосту, комуністичного минулого тощо.

Другу проблему складає політичний вплив на історію, адже використання історії в політичних цілях може призвести до маніпуляції або вибіркового представлення фактів різними політичними партіями та рухами, які намагатимуться впливати на формування історичної політики.

Третім питанням постає витання визнання історичних злочинів і компенсації постраждалим групам, адже є різні підходи до питання про колоніальне минуле та його наслідки.

Проблемою залишається створення єдиного нарративу, який би враховував усі національні особливості. Умовною залишається роль Європейського парламенту та інших інституцій ЄС у формуванні спільної історичної політики, подоланні контрверсійності у меморіальних заходах, святах та пам’ятниках між країнами ЄС, а також відмінностей в освітніх програмах і підходах до викладання історії.

Ці проблеми є важливими для розуміння того, як формується історична політика в ЄС, та як різні країни та спільноти взаємодіють у цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування європейської історичної політики стала предметом дослідження таких відомих вчених як Ф. Анкерсміт, А. Ассман, А. Бергсоа, М. Бернхард, Дж. Верч, Е. Гобсбаум, О. Міллер, Л. Мільораті, А. Нейман, П. Нора, П. Рікер, М. Хальбвакс, Ю. Габермас, Л. Февр та інших. Феномен «історичної політики» та її «інструменталізацію» вивчають такі східноєвропейські науковці, як С. Требс, Є. Ж. Віатр, І. Петраш, Н. Фрай [11], Дж. Кремер [18], Х. Лейде Х. [20], С. Нейман [22], А. Вайнке [31], Х. Кляйнерт [16], Х. Пьотч та В. Гальдер [25], У. Герберт [14], Г.-Й. Ноак [23], Дж. Вюстенберг [34], С. Леду [19] та ін. В Україні питання ідентичності та історичної політики досліджують Г. Голубчик, Г. Касьянов, О. Підлуцький, С. Стельмах, та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження оперують категоріями «історична політика», «меморіальна політика» та «політика пам’яті». Для подальшого аналізу вважаємо за потрібне надати їх визначення.

Так, історична політика – це сукупність заходів та дій, здійснюваних державними та недержавними інституціями для формування певного сприйняття історичних подій та постатей. Основними характеристиками історичної політики є: 1) цілісність та всебічність, адже вона охоплює всі аспекти історії, включаючи політичні, соціальні, культурні, економічні та інші; 2) освітня спрямованість, соскільки вона включає освітні програми, підручники, музейні експозиції, конференції та інші заходи, спрямовані на поширення знань про історію; 3) політична інструменталізація, оскільки історична політика використовується для формування національної ідентичності, легітимізації політичної влади, а також для встановлення або підтримки внутрішньої та зовнішньої політичної стабільності. Термін «історична політика» може бути виведений із англійського *politics of history*. Під такою назвою американський політолог та історик Говард Зінн опублікував свою книгу в 1970 р.

Популяризації концепту «історична політика» сприяли такі історики та соціологи, як Ерік Гобсбаум і Теренс Рейнджер, які у своїй книзі «Винайдення традиції» («*The Invention of Tradition*», 1983) досліджували, як традиції можуть бути штучно створені для політичних цілей. Відомий історик Ерік Гобсбаум також часто аналізував використання історії в політичному контексті, що сприяло розробці поняття історичної політики.

Водночас, дослідники пов'язують концепт «історична політика» з німецьким автором Едгаром Вольфрумом, який в 1999 р. в праці «Історична політика у Федеративній Республіці Німеччина: шлях до пам'яті про Федеративну Республіку 1948–1990 рр.» описав його як політичну активність, публічний процес, у якому провідні сили конкурують за гегемонію дискурсу та моделі інтерпретації, а історія використовується для досягнення політичних цілей, таких як легітимізація, мобілізація, скандалізація, стигматизація [33, с. 28-29].

Слідом за Е Вольфрумом Ганс Шмід представив еволюцію концепту «історичної політики», вказуючи на: простір дії та політики (актори та їхні інтереси, які використовують історію для стратегічної політичної мети); функціональну перспективу; політико-просвітницькі завдання (як обов'язок уряду); публічний характер та конкуренцію (сутісну конфронтаційність через суб'єктивність оцінок); конфлікти та політичну культуру (яка змінюється у довгостроковій перспективі під впливом суперечок про минуле); взаємини між наукою та політикою (обидві використовують історичну політику); відносини між історією та політикою (політика стала історичною і тому визначається минулим, а то, що є історичним, по-різному інтерпретуватиметься тим, що є політичним); двосторонність явища – історія у політиці та історія як політика, демократичний консенсус як основа, відмінність між історичною політикою та політикою по відношенню до минулого [9, с. 147]. Г. Шмід виділив п'ять точок аналізу історичної політики: форми та засоби (мова, символи, ритуали, наративи); зміст та продукти (бачення історії, генеалогічні конструкції); функції (легітимізуюча, критична, інтегруюча, ідентичності); актори (політичний клас, ЗМІ, історики); нормативні контексти (цінності, традиції) [28, с. 72].

Польський дослідник Р. Хведарук визначив концепт «історична політика» більш функціональним, ніж поняття «політика пам'яті», яка актуалізує історії маргіналізованих соціальних груп [9, с. 188].

Слід зазначити, що в середині 80-х років ХХ ст., коли виник факт «Суперечки істориків» (Historikerstreit) у 1986 р. про «минуле, яке не минає», концепт «історична політика» розглядався негативно, як позначення політичної інструменталізації історії у кон'юнктурних політичних цілях [9, с. 232-245]. Дискусія (Historikerstreit) почалася після статті історика Ернста Нольте у червні 1986 року, в якій Голокост та націонал-соціалістський геноцид були представлені як реакція нацистів на попередні сталінські репресії в Радянському Союзі [24]. Це спровокувало гостру критику від Юргена Габермаса, який звинуватив його в тому, що така аргументація «нормалізує» злочини нацистів. Габермас розкритикував ці та інші близькі заяви західнонімецьких істориків як ревізійністські, покликані оновити німецьку національну свідомість шляхом позбавлення від «деморалізованого минулого» [13]. Прихильники Габермаса виходили з того, що Голокост є безпрецедентним, ні з чим не порівняним явищем, а будь-які спроби релятивізувати німецьку відповідальність за цей геноцид слід засудити. «Суперечка» стала реакцією правого середовища на покаяну позицію політичного керівництва Західної Німеччини. Диспут вплинув подальше вивчення націонал-соціалізму, а позиція Габермаса утвердилася в історіографії. У німецькій і загалом європейській культурі пам'яті Голокост вважається унікальною подією. З цієї точки зору здійснювати геноцид або робити замах на його вчинення здатні лише диктаторські режими. Участь у «Historikerstreit» 1986-1987 років брав також видатний німецький історик німецької та європейської історії Гаген Шульце, що був директором Німецького історичного інституту в Лондоні з 2000 до 2006 року та займав посаду професора університету Берліна та спеціалізувався на порівняльних дослідженнях націоналізму в Європі. В праці «Німеччина: нова історія», 2001 р. та в ряді інших Г. Шульце виступив проти простих інтерпретацій історії, критикуючи як праві, так і ліві погляди на нацистські злочини та їх причини. Дискусія вийшла за рамки академічних дебатів, ставши частиною національного діалогу в Німеччині.

Концепт «історична політика» став аналітичною категорією і набув популярності в наукових дослідженнях і політичній риторичі. У 2005 році в Польщі правоконсервативна партія «Право та справедливість» пропагувала «нову історичну політику» для зміцнення національної єдності. В Польщі, як і в Німеччині, дискусія навколо «історичної політики» отримала резонанс. В обох країнах прагнення до «терапевтичного ефекту» від історичної політики підсилювалось правоконсервативними політиками.

В 2013 р. німецький професор Стефан Требст вказав, що історична політика стала міжнародною темою, порушуючи питання про вплив політики на історичні наративи в європейському контексті, особливо в Німеччині, Франції, та Польщі, де така політика часто мала іронічний відтінок у суспільному дискурсі [12].

Меморіальна політика, в свою чергу, це спеціалізований підрозділ історичної політики, що зосереджується на вшануванні пам'яті про певні події, осіб або явища. Основними характеристиками її є: 1) символічність та ритуальність, оскільки вона включає встановлення пам'ятників, проведення меморіальних заходів, ритуалів та святкувань, присвячених певним історичним подіям; 2) колективна пам'ять, оскільки меморіальна політика спрямована на формування та підтримку колективної пам'яті, що об'єднує спільноту навколо певних історичних символів та наративів; 3) комеморація та траур, адже меморіальна політика орієнтована на організацію заходів вшанування жертв історичних трагедій та конфліктів, а також відзначенням перемог і досягнень. Цей концепт отримав розвиток завдяки роботі П'єра Нора, який у серії «Місця пам'яті» («Lieux de Mémoire», 1984) вивчав, як колективна пам'ять формує національну ідентичність через фізичні місця пам'яті, такі як меморіали та пам'ятники. Нора акцентував увагу на важливості символічних місць у процесі конструювання національної пам'яті та ідентичності.

Політика пам'яті, на відміну від двох попередніх концептів, є більш ширшим концептом, що охоплює як історичну, так і меморіальну політику, зосереджуючись на методах і механізмах збереження та передачі історичної пам'яті. Цей концепт набув популярності в рамках соціальних і культурних досліджень наприкінці ХХ століття. Жак Дерріда у роботі «Привиди Маркса» («Spectres of Marx», 1994) ввів поняття «політика пам'яті» як спосіб критично аналізувати, як минуле впливає на сучасні політичні процеси. Дослідження таких авторів, як Мартін О. Хайслер і Дженні Едкінс, також суттєво сприяли розвитку цього поняття, аналізуючи взаємозв'язок між пам'яттю, політикою та ідентичністю у своїх роботах на початку 2000-х років. Основними характеристиками політики пам'яті є: 1) інституціоналізація, яка передбачає створення та діяльність інституцій, таких як музеї, архіви, меморіальні комплекси, які зберігають та популяризують історичну пам'ять; 2) інтегративність, адже політика пам'яті спрямована на інтеграцію різних історичних наративів у спільний національний або наднаціональний контекст; 3) динамічність, адже вона враховує зміни у суспільних уявленнях та інтерпретаціях історії, адаптується до нових викликів та реалій.

Таким чином, історична політика охоплює загальні підходи до викладання та інтерпретації історії, меморіальна політика зосереджується на вшануванні пам'яті про конкретні події та особи, а політика пам'яті інтегрує ці підходи, створюючи комплексну систему збереження та передачі історичної спадщини. Водночас, є і альтернативні бачення. На думку українського дослідника Георгія Касьянова історична політика як один із видів політики спрямована на конструювання та інструменталізацію «історичної пам'яті» та її репрезентацій, особливо професійної історіографії. Як і будь-яка сфера політики, історична політика є полем протистояння груп у боротьбі за владу та її збереження. Історична політика є засобом забезпечення форм лояльності великих соціальних груп та підтримки над ними ідейно-політичного контролю. Утилітарне використання історії та пам'яті – основна риса історичної політики, яка проявляється у політичній, законодавчій практиці, внутрішньої та зовнішньої політики. Політика пам'яті, на його думку, таким чином, – вузький термін, що охоплює практики, пов'язані з формуванням колективної чи історичної пам'яті, та не передбачає втручання у сферу професійної історіографії чи дидактики історії [2, с. 27]. В якості прикладу інших можливих різнотлумачень можна навести тлумачення М. Гальбакса, який, наприклад, відкидає термін «історична пам'ять» на користь «колективної пам'яті», яка стимулює колективну ідентичність через соціальну дуплікацію.

У Франції концепт «меморіальної політики» («politique de la mémoire») або «політики пам'яті» сьогодні переважає, однак у науковому та політичному дискурсі присутні концепти «історичної політики» (politique historique), а також «використання минулого» (usages politiques du passé) та «політика минулого» («politique du passé»). На окрему згадку заслуговує більш вузька за змістом «меморіальна політика» («politique mémorielle»), пов'язана переважно з державними святами чи громадськими урочистостями, присвяченими історії. Політика пам'яті, спрямована на конструювання інклюзивної ідентичності, є інтелектуальним продуктом західноєвропейської інтелектуальної традиції.

За визначенням українського дослідника С. П. Стельмаха у німецькому дискурсі, що досліджує питання «минулого» та його відображення в сучасному, використовується ряд концептів: 1) подолання минулого («Vergangenheitsbewältigung»); 2) політика пам'яті («Vergangenheitspolitik»); 3) культура пам'яті («Erinnerungskultur»); 4) опрацювання минулого («Aufarbeitung der Vergangenheit») [4, с. 8]. Концепт «подолання минулого» («Vergangenheitsbewältigung»), за Стельмахом, був поширений у ФРН з середини 1950-х рр. до 1985 року і стосувався примирення з минулим через опрацювання негативного досвіду націонал-соціалістичного спадку, судових процесів проти

нацистських злочинців. У 1950-х роках у ФРН було прийнято «політику минулого», що включала визнання колективної відповідальності за Голокост [1, с. 99], яка включала правові оцінки нацистської ідеології та персональне переслідування злочинців. Однак, у 1949 році ФРН прийняла «Закон про амністію», дозволяючи колишнім нацистам займати керівні позиції в країні. Процеси «примирення з минулим» та «подолання минулого» стали основою політичної культури ФРН, де Друга світова війна зайняла центральне місце в публічному дискурсі в контексті теми відповідальності за Голокост і масові злочини, вчинені Вермахтом в Європі. За М. Брехтеном «нав'язувана німцям ... ззовні... вимога примиритися з нацистською спадщиною... породила культуру тверезої самокритики і відкритого підходу до ...болючих аспектів минулого» [7, с. 60]. На відміну від ФРН, НДР використовувала Нюрнберзький закон для показових процесів антифашистської версії історії. Керівництво Соціалістичної Єдиної партії Німеччини (СЄПН) прагнуло підтримати імідж НДР як охоронця «нюрнберзького» духу, поширюючи інформацію про воєнні злочини в східнонімецьких ЗМІ для декларування антизахідного розуміння прав людини [4, с. 13]. Водночас, Німеччина прагнула інтегруватися в західне співтовариство, активно засуджуючи нацистське минуле. Знаковою стала подія 1970 р., коли канцлер Віллі Брандт став на коліна перед монументом жертвам націонал-соціалізму у Варшаві, виражаючи вибачення від імені Німеччини [3]. Після возз'єднання Німеччини відкрилися нові напрями досліджень. Поняття «конституційного патріотизму», запропоноване Ясперсом, Штернбергом і Габермасом, допомогло формувати нову суспільну свідомість, об'єднати ФРН та НДР. Єдиний підхід до засудження історій Третього Рейху та НДР був застосований через кримінальні справи проти членів Соціалістичної єдиної партії Німеччини та співробітників Міністерства державної безпеки – Штазі, що демонструвало засудження тоталітарного минулого обох держав. Аннет Вайнке в працях «Право, історія та справедливість: обговорення німецьких державних злочинів у довгому двадцятому столітті» («Law, History, and Justice: Debating German State Crimes in the Long Twentieth Century», 2018) та «Травма і пам'ять про політику» («Trauma and the Memory of Politics») вперше проаналізувала ставлення до військових злочинців як загальнонімецьке явище.

Після 80-х років ХХ ст. дискурс використовував концепт «політики пам'яті» («Vergangeelitspolitik») та «культури пам'яті» («Erinnerungskultur»). Норберт Фрай – професор сучасної історії в Університеті Фрідріха Шиллера в Єні та голова Центру історії ХХ століття в Єні – в праці «1945 – 1949 – 1989: Маючи справу з двома німецькими минулими» запропонував «генераційний перехід» від використання концепту «примирення» до концепту «культури пам'яті». Генераційні зміни – це зміни трьох поколінь: від «функціонального покоління», народжених на початку ХХ ст. і «включених в створення Третього рейху» до «покоління скептиків», народжених в 20-ті роки ХХ ст. і «залучених як солдати» і до «дітей війни», народжених в 40-і роки. Останнє покоління зайняло провідні позиції в суспільстві в середині 1980-х років, що обумовило перехід до «культури пам'яті». Методологічний підхід Фрая апелює до еволюції колективної ідентичності та її впливу на політику пам'яті [11, р. 411].

На думку С. Стельмаха, різниця між «політикою пам'яті» та «культурою пам'яті» полягає в тому, що перший термін охоплює комплекс державних заходів з метою збереження пам'яті та встановлення суспільного консенсусу щодо минулого (зокрема, трагічного націонал-соціалістичного періоду і, після 1990 року, диктатури СЄПН), тоді як другий термін є ширшим і передбачає залучення суспільства до обговорення проблем пам'яті.

Алейда Ассманн в статті «Чемпіон світу з пам'яті? Про дискомфорт німецької культури пам'яті» зазначає: «термін «культура пам'яті» охоплює широкий спектр культурних практик, таких як збереження слідів, архівування документів, колекціонування мистецтва та реліквій, включаючи їх повторне використання за допомогою ЗМІ чи педагогіки. Культура пам'яті ...включає елемент повторного активування минулого та можливість його присвоєння як активної «функціональної пам'яті». ... культура пам'яті створює структури участі, які дозволяють таке індивідуальне та колективне присвоєння» [6, с. 26]. Ассманн вказує, що ФРН є «чемпіоном світу з пам'яті»: в 2017 р. в державі існувало 118 меморіалів нацистського минулого і 85 меморіалів, присвячених диктатурі СЄПН [6, с. 24; 4, с. 19].

Вужче розуміння «культури пам'яті» як «пам'яті про травми» запропонувала американська дослідниця Сьюзен Нейман: «культура пам'яті» це збереження спогадів про травми, які спричинила власна країна і які не можна подолати, але з якими, як і з провинною, можна боротися, навіть якщо «почуття провини залишається назавжди» [22].

Перехід до концептів «політики пам'яті» («Vergangeelitspolitik») та «культури пам'яті» («Erinnerungskultur») досліджують в Німеччині також в контексті «національної ідентичності» і «постнаціональної ідентичності».

Концепція «національної ідентичності» базується на понятті «негативна пам'ять», запропонованому Р. Козеллеком для позначення зосередженості на державних і суспільних злочинах диктатур [17, р. 24]. Ця концепція мала на меті подолати нав'язане союзниками-переможцями відчуття «колективної провини» і створювала амбівалентне ставлення до злочинного минулого, перекладаючи відповідальність за злочини на «поганих нацистів». Історична політика канцлера Г. Коля намагалася запропонувати німцям позитивний образ історії нації. Метою стало створення нової ідентичності німців, яка б пропонувала перспективу єдності та «історію успіху» для 2/3 молодих німців, які не мали досвіду війни і не несли відповідальності за злочини націонал-соціалізму. Промова Р. фон Вайтцеккера 8 травня 1985 р. вперше оголошувала цей день «визволенням від націонал-соціалізму», а не як день німецької поразки. Алейда Ассман зазначила, що лише тепер можна було говорити про формування «культури пам'яті»: «Через 50 років після закінчення Другої світової війни ... у той час як інші країни були зайняті переказом своєї історії так, щоб з неї зникли ганебні епізоди, у Німеччині сталося протилежне... минуле більше не вважалось минулим, ... стало предметом історії, яку слід запам'ятати. У цій формі він підтримує свідомість нації та формує міцну моральну основу для орієнтації сьогодення та майбутнього» [5]. За визначенням У. Юрайта, представленому в роботі «Сприйняте минуле. Про зв'язок між історією, пам'яттю та бажаннями колективної ідентичності»: «...емпатія та співчуття переросли у бажання ідентифікувати себе з жертвами... Спільність пам'яті, що передається ..., простежується до 1990-х рр. і далі повертається до формування власного образу «жертви, що співпереживає» [15, s. 20]. Ханс-Йоахим Ноак зазначив: «Покоління онуків у країні, яка переживає безпрецедентні процеси нормалізації ..., дивиться на минулі події з нової, тверезої перспективи... Війни на Балканах ... як сучасні європейські явища змусили шукати відповіді на грізні питання: чи не ті самі сцени ми бачили на Куршській косі або в Щецинській затоці понад півстоліття тому? ... Приймаючи незворотність подій, що сталися після війни, нові німці тепер почуваються вільними» [23].

Другою формою «культури пам'яті» стала концепція «постнаціональної ідентичності». За Юргеном Габермасом «постнаціональним» є процес європейської інтеграції європейських громадян як спроба охопити поточні події в Європі та визначити тип ідентичностей, які еволюціонують разом із цими подіями. Етнічна приналежність і культура не є необхідними для почуття постнаціональної спільності, основою якої є лише визнання та повага до демократичних цінностей і норм [13].

Томас Ріссе стверджує, що: «...«Європа» та європейська інтеграція по-різному перегукуються з історично та культурно вкоріненим розумінням національної держави та національного суверенітету. У німецькому... політичному та інтелектуальному дискурсах Європа є невід'ємною частиною того, що означає бути німцем... сьогодні» [27]. Концепція «постнаціональної ідентичності» в Німеччині дистанціює від «жертв», «національної провини» [6, р. 28]. Німеччина стала імміграційною країною, де історична пам'ять все менше зосереджується на національних чи етнічних основах.

Історик Стефані Шуле-Спрінгорум та соціолог Натан Шнайдер в публікації в Die Zeit «Примирення це нонсенс» або «Де знаходиться німецька культура пам'яті» зазначають, що якщо в однорідних суспільствах говорити про культуру пам'яті було логічним, то в сучасних суспільствах, які не є однорідними, «культури пам'яті мають мало спільного з історією: вони використовують історію в політичних і моральних інтересах. ...Це кінець. Культура пам'яті більше не може бути прописана державою» [8].

Так, у 2020–2021 роках у Німеччині знов була активізована дискусія «Historikerstreit 2.0». Історик М. Вільдт зазначив, що в цій дискусії стикаються дві точки зору: 1) прихильники збереження центральної позиції Голокосту в політиці пам'яті Німеччини; 2) прихильники включення пам'яті людей мігрантського походження про європейську експансію та тиранію у неєвропейському світі, що повинна стати такою ж значущою, як знання про Голокост. Німеччина є імміграційною країною з населенням і історична пам'ять все менше звертається до національних чи етнічних історичних основ.

Так, у Німеччині взаємини сучасності з минулим демонструють еволюцію підходів і сьогодні переважно концептуалізується через поняття «культура пам'яті» (Erinnerungskultur) або «політика минулого» (Vergangenspolitik).

Диспут істориків розгортався і у Франції, де концепти: «політика пам'яті», «управління минулим» та «борг пам'яті» використовуються в публічній дискусії навколо постмодерністського дискурсу «постнаціональної ідентичності» та «постісторії». В 1990-ті рр. Франція прийняла ряд меморіальних законів: «Закон Гейссо» (The Gayssot Act, 1990 – назва надана на ім'я автора Закону – члена комуністичної партії Жана-Клода Гейссо), що забороняє расистські та антисемітські висловлювання і накладає кримінальні санкції на тих, хто заперечує наявність злочинів проти людяності, як це визначено Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі; «Закон Тобіра» (The Taubira Act, 2001), який визнає работоргівлю злочином проти людяності [1, с. 100]; Закон «Про подяку нації та національний внесок репатрійованим громадянам Франції з Північної Африки» або Закон «Про французький колоніалізм» (Law Concerning French Colonialism, 2005). Закон 2005 р. впроваджував інтерпретацію французької колонізації як таку, що зіграла «позитивну роль» в розвитку колонізованих територій. Стаття 4 зазначала, що освітні програми повинні викладати «позитивну роль» присутності Франції за кордоном. Закон викликав обурення серед інтелектуалів, які підписали петицію із закликом скасувати статтю. В результаті звернення Жака Ширака до уряду стаття була скасована [30].

До числа французьких меморіальних законів початку XXI ст. відносять і Закон «Про публічне визнання геноциду вірмен» 2001 року, т.зв. «Boyer Law». У 2006 р. депутати Національних зборів криміналізували заперечення геноцидів в законі, але Сенат Франції цей закон не ухвалив. В січні 2012 р. обидві палати законодавчих зборів Франції прийняли законопроект, який забороняє заперечення геноцидів, визнаних Францією, включаючи геноцид вірмен, але «Закон Бойера» (Boyer Law) зіпсував відносини між Францією та урядом в Анкарі [21], відносини політиків, обумовив апеляцію до вищого суду. В 2016 р. відповідно до Закону Гейссо було внесено зміни в закон про «Рівність і громадянство», які передбачили покарання за «заперечення або применшення» подій, визнаних як геноцид, злочини проти людства, військові злочини або рабство», але «незважаючи на те, що зміни були схвалені парламентом Франції і прийняті в січні 2017 р., він був відхилений Конституційною радою [21]. Ситуація знов викликала дебати, і президент Макрон в 2019 р. встановив 24 квітня днем пам'яті геноциду вірмен, хоча національні збори Франції заборонили закон, що вихваляє роль Франції як колоніальної держави, і закон про визнання геноциду вірмен, замінивши їх резолюціями без юридичних наслідків.

Дебати в грудні 2005 року навколо викладання французького колоніалізму та «законів про пам'ять» обумовили введення поняття «політика пам'яті» в широкий вжиток [30]. Французькі інтелектуали та історики засудили роль французького парламенту в законодавчій діяльності з історії і закликали через пресу скасувати чотири закони: закон Гейссо (1990), закон про визнання геноциду вірмен (2001), закон про визнання работоргівлі та рабства злочинами проти людяності (2001 р.), і закон про подяку нації та національний внесок репатрійованим громадянам Франції з Північної Африки (2005 р.). В 2008 р. «Відозва з Блуа», ініційована П'єром Нора, апелювала до неприйняття французьким суспільством втручання у викладання історії [29]. Це підтримало європейський резонанс стосовно державної політики регулювання «колективної пам'яті» та «інтерпретації історії» [30].

В Бельгії, і уряд, і парламент намагалися поширити Закон про заперечення Голокосту від 23 березня 1995 року на інші геноциди, але за словами Дж. Гранджана, зі справи геноциду вірмен політичні розбіжності призвели до глухого кута. Водночас, і Сенат, і Палата представників Бельгії офіційно визнали геноцид вірмен відповідно в 1998 р. (Резолюція від 26 березня 1998 року) та в 2015 р. (Резолюція від 23 липня 2015 року). У відповідь на останню резолюцію тодішній прем'єр-міністр Бельгії Шарль Мішель від імені уряду офіційно визнав масові вбивства 1915 року геноцидом [21]. В 2023 р. після Дня пам'яті геноциду вірмен 24 квітня Федеральний парламент Бельгії схвалив проект закону про заборону заперечення геноциду, військових злочинів і злочинів проти людства з метою посилення заборони заперечення геноциду шляхом внесення змін до закону про боротьбу з расизмом 1981 р. «Loi Moutereaux». Бельгійське законодавство просунулося вперед усуваючи ієрархію геноцидів, захищаючи пам'ять про геноциди в Руанді та Боснії. Однак закон виключив зі сфери застосування масові злочини, які не були визнані такими судовим рішенням, а відтак, ігноруючи геноцид вірмен. Дискусії про це призвели до дебатів у Палаті представників Бельгії.

Меморіальні війни спричинили значний резонанс у ЄС. Протягом багатьох років Європейський парламент намагався зберегти пам'ять про жахливі історичні події, які вплинули на меншини, що проживають на континенті ЄС. Такий обов'язок пам'яті був досягнутий, зокрема, шляхом ухвалення резолюцій, зокрема Резолюції 1987 року про політичне вирішення вірменського питання, в якій зазначено, що «трагічні події 1915–1917 років, пов'язані з вірменами, які проживали

на території Османської імперії є геноцидом», а нещодавно – була прийнята Резолюція 2018 року про зростання неонацистського насильства в Європі, яка «закликає держави-члени засуджувати та протидіяти всім формам заперечення Голокосту». Ці резолюції є політичним інструментом для культивування та захисту пам'яті про ці дві трагічні події [21].

Водночас, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. разом із Рамковим рішенням 2009 р. про боротьбу з певними формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права Ради ЄС закликають до судового переслідування неґаціонізму (виду історичного ревізйонізму, при якому «нова» концепція будується на запереченні та/або ігноруванні встановлених фактів) як і з мовою ненависті в публічній сфері. Обидва закони спрямовані на гармонізацію законів про злочини на ґрунті ненависті. ЄС передбачили правову можливість підпорядкувати заборону заперечення злочину масової жорстокості наявності «остаточного рішення національного суду цієї держави-члена та/або міжнародного суду» або лише за остаточним рішенням міжнародного суду».

На думку професора історії Паризького університету Себастьяна Леду, в Європі існує «транснаціональний рух і безпрецедентна європеїзація практик та інтерпретацій, пов'язаних з минулим, але також ... посилення національних ідентичностей і навіть націоналістичних тенденцій у деяких країнах, які реагують на транснаціональні процеси [19].

На європейському рівні законодавчі акти стосуються дуже різних тем. Вони можуть стосуватися інтерпретації історичної події, застосування кримінальних санкцій до публічних висловлювань про історичні події, встановлення або зміни статусу ветеранів війни (прав, закріплення за професіями та пенсіями), переоцінки пенсій за вислугу років роботи в державних службах до падіння комунізму, встановлення матеріальної чи символічної компенсації жертвам насильства, а іноді й їхнім нащадкам, реабілітація політичних в'язнів, організація адміністративних чисток, встановлення пам'ятних заходів, присвоєння імен громадськості місць, створення меморіалів, встановлення пам'ятників, ведення архівів, стимулювання наукового дослідження певної події, впровадження історичних подій у шкільну освіту тощо.

Себастьян Леду пропонує класифікувати європейські закони про пам'ять на три групи з правової точки зору [19]: 1) закони та постанови суто декларативного характеру, які є найчисленнішим типом парламентських актів у європейських країнах. У цьому відношенні Польща, наприклад, має приблизно 2000 декларативних положень про минуле, прийнятих парламентом з 1989 року (20% усіх постанов, прийнятих польськими депутатами), які стосуються передусім пам'ятних заходів; 2) закони, які передбачають відносно обов'язкові заходи для держав або їхніх громадян, такі як компенсація жертвам та їхнім родинам, реабілітація політичних в'язнів, встановлення пам'ятних заходів, введення історичних подій у шкільну освіту тощо; 3) закони, які забороняють і накладають кримінальні санкції на певні висловлювання в публічному просторі щодо історичних подій: заперечення геноциду євреїв і вірмен, заперечення комуністичних злочинів або, навпаки, як у випадку з російським законом 2014 року, відображення радянських злочинів, скоєних під час Другої світової війни. Більшість європейських країн (28 із 47) прийняли положення, які накладають санкції на заяви про минуле, головним чином, про заперечення геноциду євреїв та вірмен. 22 країни, які криміналізували неґаціонізм щодо геноциду євреїв, є європейськими [19].

Дві останні групи законів мають нормативний характер, оскільки передбачають права та обов'язки держав і громадян. Натомість декларативні закони не змінюють правового статусу громадян. Однак, з точки зору уявлень про минуле, ці декларативні закони можна вважати породжуючими норми.

Оцінюючи унікальність законів пам'яті, прийнятих у Європі, С. Леду вважає важливим визначення контексту, у якому вони були розроблені; різниці в правових традиціях, властивих державам, історично розділеним між цивільним і загальним правом. Так, традиція загального права, характерна для Сполученого Королівства та країн його колишніх колоній, таких як Сполучені Штати, надає перевагу судовим рішенням для встановлення норми та регулювання суспільних відносин. Ці країни не знайомі з феноменом законів пам'яті або в дуже малому масштабі. Відтак, закони про пам'ять, прийняті національними парламентами в Європі, є частиною традиції римського цивільного права, яке домінує в Європі і віддає перевагу законодавчим інструментам для встановлення норм і організації суспільства. Традиція свободи слова, гарантована конституцією в англійських країнах, пояснює відсутність законодавства, яке засуджує неґаціоністський дискурс, який, з іншого боку, присутній у більшості країн Європи, які не мають цієї традиції.

Крім того, на думку С. Леду, закони пам'яті походять із трьох контекстів, які виникли в Європі в 90-ті роки ХХ століття.

Перший контекст, породжений геноцидом євреїв у Західній Європі. Це унікальний злочин, на який не поширюється термін давності і який став центром західноєвропейського історичного нарративу, розробленого в ім'я прав людини та захисту меншин. Для цілей європейської ідентичності цей головний фокус пам'яті змусив членів парламентів у кількох країнах законодавчо кваліфікувати геноцид, криміналізувавши будь-яке заперечення. Аналогічно відбувався геноцид вірмен, який був визнаний законом у багатьох країнах. Згодом негаціоністський дискурс був криміналізований у Греції, Хорватії, Словаччині та Швейцарії. Втім, у Франції в 2012 р., а потім і в 2017 р. Конституційний суд щоразу відхиляв позов через порушення свободи слова. Це визнання геноциду або криміналізація негаціонізму законом стало інструментом європейської інтеграції для країн, які бажають приєднатися до ЄС. Наприклад, Польща, яка тоді була кандидатом, була першою центральноєвропейською країною, яка прийняла закон у 1998 р., який передбачає кримінальну відповідальність за заперечення Голокосту (стаття 55). І навпаки, ухвалення парламентом Туреччини рішення у своєму статуті в липні 2017 року, яке забороняє та вводить кримінальні санкції за «образу історії та спільного минулого турецької нації» – що неявно спрямоване на геноцид вірмен – розкриває, серед інших фактів, факти, що Туреччина відмовляється від проекту євроінтеграції з 2010-х років.

Другий контекст – це звільнення країн Східної Європи від впливу СРСР, що призвело до криміналізації законодавством їх комуністичного минулого. Декомунізація як ухвалення законів про пам'ять парламентами Східної Європи сприймалася актом демонстрації політичного суверенітету. У ряді країн це обумовило класифікацію подій комуністичного минулого як кримінальні злочини (закон Чеської Республіки 1990 р., що класифікує сталінські депортації народів як «акти геноциду»).

Третім контекстом стало постколоніальне питання в суспільствах колишніх європейських імперій (Франції, Бельгії, Німеччини) із законодавчими положеннями щодо визнання злочинів та відшкодування жертвам та їхнім нащадкам. Європейські інституції заохочували цю політику репарацій: Резолюція Європарламенту від 26 березня 2019 р. закликала держави ЄС відшкодувати у формі публічних вибачень людям африканського походження, які проживають у Європі та жертвам несправедливості та злочинів проти людяності; повернути артефакти, вкрадені в колоніальний період країнам їх походження, розсекретити колоніальні архіви.

Закони пам'яті свідчать про нову модель вирішення конфліктів і політичного насильства. Незважаючи на нові юридичні категорії (злочини проти людяності та геноцид), прийняті після Другої світової війни, політика забуття – та її правовий наслідок, амністія – була політичною моделлю розв'язання, яку відстоювали національні держави до 1980-х років. Поява законів пам'яті вказала на зміну цієї моделі. Припинення конфлікту чи гноблення супроводжувалося судовою реабілітацією та вшануванням пам'яті минулого, визнаного злочинним, що гарантується правовою базою в очах членів парламенту та суспільства. Цю нову модель ілюструє процес в Іспанії, де закон 1977 р., оприлюднений після диктатури Франко, який базувався на моделі резолюції, що підтримувала забуття та амністію, через 20 років було засуджено як політичний акт, який заперечував злочини. Замість нього був прийнятий закон 2007 р. стосовно насильницького минулого, з судовими процедурами визнання та відшкодування жертвам політичного насильства.

Якщо раніше вирішення соціального конфлікту вирішувалося впровадженням процесу забуття та примирення, то нові закони пам'яті гарантують публічне оприлюднення злочинів, караючи їх заперечення як порушення порядку. Вшанування пам'яті жертв законом розглядається як інструмент умиротворення суспільств, виховання толерантності.

На думку С. Леду особливістю нових законів пам'яті є їхня «наднаціональна європейська експансія в контексті, в якому пам'ять стала, як і в національних просторах, категорією політичної дії як власного права для символічної побудови європейської ідентичності» [19]. Закони чи резолюції, що стосуються минулого, розглядаються як інструменти для поширення спільного нарративу європеїзації національної пам'яті на тлі вступу країн Східної Європи до ЄС та прагнення до спільної європейської пам'яті. Матрична функція злочинів Другої світової війни в побудові пострадянської європейської нарративної ідентичності формалізована в цих наднаціональних законодавчих положеннях, які розвивалися протягом останніх 30-ти років.

Спочатку закони пам'яті демонстрували поділ континенту між Сходом і Заходом. З одного боку, пам'ять Заходу була структурована навколо визнання геноциду євреїв, який очолили європейські

інституції (Рада Європи, Європейський суд з прав людини та Європейський парламент) як маркер ідентичності (Резолюція від 3 липня 1995 р., ухвалена Європарламентом, яка закликає держави-члени встановити «Європейський день пам'яті жертв Голокосту»). З іншого боку, пам'ять про Схід зосередилася на недавньому комуністичному минулому та злочинах, скоєних СРСР проти цивільного населення під час Другої світової війни. Коли ряд країн Східної Європи приєдналися до ЄС у 2004 р., вони вже схвалили закони про пам'ять, які стосувалися засудження комуністичного минулого [19]. Тоді Європарламент утвердив себе як головного гравця в політиці пам'яті примирення між Сходом і Заходом через резолюції про минуле, прийняті заради «добросусідства» регіонів Європи, щоб подолати розрив пам'яті. Дії східноєвропейських членів Європарламенту (наприклад, країн Балтії) через кілька років призвели до пам'ятної точки зближення щодо подвійного визнання: нацистських злочинів, скоєних проти європейського єврейського населення, і радянських злочинів, вчинених проти населення Східної Європи.

Це зближення, засноване на передумові еквівалентності цих злочинів, визнається кількома постановами. У 2008 р. Європарламент визнав штучно спричинений СРСР голод 1932–1933 рр. в Україні «злочином проти людства». Європейська резолюція 2009 р. встановлює Європейський день пам'яті 23 серпня, нагадуючи про німецько-радянський пакт від 23 серпня 1939 року, який став програмною подією подвійного нацистсько-радянського злочину, скоєного проти європейського населення під час Другої світової війни. Цей консенсус, досягнутий на основі події, представленої як фундаментальна для побудови європейської колективної пам'яті, ще раз підтверджується Резолюцією про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи, схваленою більшістю Європарламенту 19 вересня 2019 р. (Іспанія та Італія тоді висловили свої побоювання щодо ототожнення нацизму та сталінізму, а історики у Бельгії засудили таке бачення історії).

Паралельно європейська політика щодо минулого передбачає кримінальну відповідальність за оспорування різних злочинів. У Рамковому рішенні 2008 р. про боротьбу з формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права Рада Європи закликала держави-члени ЄС «вжити необхідних заходів» для покарання «публічного потурання, заперечення або грубої тривіалізації злочинів геноциду, злочинів проти людства та військових злочинів», визначених Міжнародним кримінальним судом, який також криміналізує заперечення геноциду вірмен.

Проте комплекс європейських законодавчих положень щодо створення спільної пам'яті наштовхується на національний/регіональний опір. Національні парламенти відмовляються включити Рамкове рішення 2008 року до свого кримінального кодексу. Пам'ятні заходи 23 серпня, що символізують подвійний нацистсько-радянський злочин, досі відзначаються переважно у країнах Східної Європи (насамперед у країнах Балтії). Навпаки, пам'ять про Голокост все ще переважає в Західній Європі з обмеженою присутністю на Сході (наприклад, Музей жертв геноциду в Ризі в Литві, який присвячує лише одну кімнату єврейським жертвам, а більшу частину музею представляє радянський злочини) [19]. Деякі країни переосмислюють минуле, відкидаючи європейські наднаціональні акти. Наприклад Російська федерація в 2014 р. прийняла Закон на захист «Великої Вітчизняної війни» шляхом криміналізації відтворення сталінських злочинів, так само як Польща, яка в січні 2018 р. для захисту «репутації Республіки Польща» прийняла закон стосовно покарання тих, хто заперечує «українські злочини», або тих, хто публічно приписує відповідальність чи співвідповідальність за різні злочини польському народу чи польській державі.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Отже, національна реакція 2010-х років посилила полісемантичну природу законів про пам'ять, які не можна представляти лише як засоби демократизації чи зміцнення верховенства права навколо захисту меншин. Деякі з них становлять акти національного суверенітету навколо вшанування пам'яті героїв і мучеників Батьківщини, які встановлюються всупереч наднаціональним правилам пам'яті, встановленим європейськими інституціями. Законодавче покарання тверджень про минуле, які вважаються такими, що суперечать національним інтересам, стає способом дії держав, які все ще стверджують, що є демократичними, але які прагнуть юридично викоринити будь-який конфлікт історичних інтерпретацій.

Законодавчі акти про минуле Європи, прийняті протягом останніх тридцяти років, або так звана «меморіальна індустрія», стала прогресом демократії, оскільки вони враховують меншини та цивільні жертви в контексті воєн, переслідувань чи гноблення, але слід звернути увагу на наслідки віктимізації, конкуренції та інструменталізації історії, які можуть спричинити ці законодавчі положення. Ці закони сформували загальний горизонт для відшкодування історичної травми, яка зосередила ідентичність Європи на нескінченній криміналізації її минулого, на негативних

подіях. Віктимізація стала не лише свідченням кризи, а й засобом маніпуляції для здобуття переваг. У будь-якому випадку закони пам'яті кидають виклик ідентичності, яку хоче надати собі Європа, а також стосункам європейців із цією ідентичністю.

Бібліографічний список:

1. Голубчик Г. Становлення Європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С. 97-106.
2. Касьянов, Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Лаурус. Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. Підлущкий О. Віллі Брандт: політик, який став великим... схиливши коліна. 15 лютого 2008. URL : https://dt.ua/SOCIETY/villi_brandt_politik,_yakiy_stav_velikim_shilivshi_kolina.html (дата звернення: 13.02.2024)
4. Стельмах С.П. «Минуле, яке минає»: націонал-соціалізм в політиці пам'яті ФРН та історичній політиці НДР. *Проблеми всесвітньої історії*. 2023. №4 (24). С. 7-26. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (дата звернення: 03.05.2024)
5. Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (дата звернення: 03.05.2024)
6. Assmann A. Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 24–32.
7. Brechtken M. Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. 2015. Heft 1. S. 59-92.
8. Cammann A., Staas C. Versöhnung ist Quatsch. *Die Zeit*. № 4. 19 Januar 2023. S. 17.
9. Chwedoruk, R. Polityka historyczna. Warszawa: PWN, 2018. 384 s
10. Frei N. Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 2006. 656 s.
11. Frei N. 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. No. 3. 2010. P. 410–422.
12. Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im Internationalen Vergleich. Herausgegeben von Étienne François, Kornelia Konczal, Robert Traba und Stefan Troebst. Reihe: Moderne europäische Geschichte; Bd. 3. 560 s.
13. Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. *ZEIT*. Juli 1986. Nr. 29/1986/11. URL: <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung> (дата звернення: 20.04.2024)
14. Herbert U. A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 2019. 1242 p
15. Jureit U. Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 16-23.
16. Kleinert H. Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2019. 707 s.
17. Koselleck R. Formen und Traditionen. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: C.H. Beck Verlag 2002. S. 21-32.
18. Kramer Jane The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. October 1, 1996. Random House. 293 p.
19. Ledoux S. Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards? *Magazine of the European Observatory on Memories*. ISSN 2565-2931. March 11, 2022. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/> (дата звернення: 03.05.2024)
20. Leide H. NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR. Göttingen, 2005. 448 s.
21. Merguerian A. Blog: examines the attempts to criminalize the denial of the Armenian genocide in France and Belgium. *Memory Laws in European and Comparative Perspectives*. URL: <https://melaproject.org/blog/599> (дата звернення: 03.05.2024)
22. Neiman S. Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil. Macmillan, 2019. 432 p.
23. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002. S. 36-39
24. Nolte E. Vergangenheit, die nicht vergehen will. *Historikerstreit*. 1986, 6 Juni. URL : https://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
25. Pötzsch H., Halder W. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl. München, 2015. 448 s.
26. Prutsch M. J. European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 10, 2018. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies> (дата звернення: 03.05.2024)

27. Risse T. European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U. Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilyn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields: 2004, p.265.

28. Schmid, H. Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Historisierung der Kategorie Geschichtspolitik / Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis / ed. H. Schmid. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009. S. 53–77.

29. Truong N. Une guerre des idées qui ravive la bataille de la « pensée 68» *Le Monde*. 2014, 08 Octobre. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2014/10/09/marcel-gauchet-l-anticonformisme-est-devenu-la-norme_4503208_3232.html (дата звернення: 20.04.2024)

30. Wartanian R. Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony. Humanity in Action. November, 2009. URL: https://humanityinaction.org/knowledge_detail/memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony/?lang=nl (дата звернення: 03.05.2024)

31. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.

32. Weizsäcker R. Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn, 1985. 16 s.

33. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. 541 p. URL: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=15949> (дата звернення: 20.04.2024)

34. Wüstenberg J. Memory and democracy: a complex relationship. Magazine of the European Observatory on Memories. December 21, 2023 URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-and-democracy-a-complex-relationship/> (дата звернення: 03.05.2024)

References:

- Holubchuk H. (2024). Stanovlennia Yevropeiskykh modelei suspilnoi pamiaty: instytutsiino-pravovyi aspekt. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 3. S. 97-106.
- Kasianov, H. (2018). Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susydy. Kyiv: Laurus. Antropos-Lohos-Film, 420 c.
- Pidlutskyi O. Villi Brandt: polityk, yakyy stav velykym... skhylyvshy kolina. 15 liutoho 2008. URL : https://dt.ua/SOCIETY/villi_brandt_politik,_yakyy_stav_velikim_shilivshi_kolina.html (date of access: 13.02.2024)
- Stelmakh S.P. «Mynule, yake mynaie»: natsional-sotsializm v politytsi pamiaty FRN ta istorychnii politytsi NDR. *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2023. №4 (24). S. 7-26. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (date of access: 03.05.2024)
- Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (дата звернення: 03.05.2024)
- Assmann A. (2012). Weltmeister im Erinnern?Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. № 2. S. 24–32.
- Brechtken M. (2015) Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. Heft 1. S. 59-92.
- Cammann A., Staas C. (2023). Versöhnung ist Quatsch. *Die Zeit*. № 4. 19 Januar. S. 17.
- Chwedoruk, R. (2018). *Polityka historyczna*. Warszawa: PWN, 2018. 384 s
- Frei N. (2006) Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 656 s.
- Frai N. (2010). 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. No. 3. P. 410–422.
- Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im Internationalen Vergleich. Herausgegeben von Étienne François, Kornelia Konczal, Robert Traba und Stefan Troebst. Reihe: Moderne europäische Geschichte; Bd. 3. 560 s.
- Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. *ZEIT*. Juli 1986. Nr. 29/1986/11. URL: <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung> (date of access: 20.04.2024)
- Herbert U. (2019). *A History Twentieth-Century Germany*. Oxford University Press, 1242 p
- Jureit U. (2012). Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. № 2. S. 16-23.
- Kleinert H. (2019). *Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990*. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 707 s.
- Koselleck R. (2002). *Formen und Traditionen*. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: C.H. Beck Verlag S. 21-32.

18. Kramer Jane (1996). *The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany*. October 1, Random House. 293 p.
19. Ledoux S. Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards? *Magazine of the European Observatory on Memories*. ISSN 2565-2931. March 11, 2022. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/> (date of access: 03.05.2024)
20. Leide H. (2005). *NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR*. Göttingen, 448 s.
21. Merguerian A. Blog: examines the attempts to criminalize the denial of the Armenian genocide in France and Belgium. *Memory Laws in European and Comparative Perspectives*. URL: <https://melaproject.org/blog/599> (date of access: 03.05.2024)
22. Neiman S. (2019). *Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil*. Macmillan, 432 p.
23. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002. S. 36-39
23. Nolte E. *Vergangenheit, die nicht vergehen will*. Historikerstreit. 1986, 6 Juni. URL : https://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf (date of access: 20.04.2024)
25. Pötzsch H., Halder W. (2015). *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland*. 4. Aufl. München, 448 s.
26. Prutsch M. J. European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 10, 2018. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies> (дата звернення: 03.05.2024)
27. Risse T. (2004). *European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U.* Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilyn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields: p.265.
28. Schmid, H. (2009). *Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Historisierung der Kategorie Geschichtspolitik / Geschichtspolitik ind kollektives Gedächtniss. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis / ed. H. Schmid. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 53–77.*
29. Truong N. Une guerre des idées qui ravive la bataille de la « pensée 68» *Le Monde*. 2014, 08 Octobre. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2014/10/09/marcel-gauchet-l-anticonformisme-est-devenu-la-norme_4503208_3232.html (date of access: 20.04.2024)
30. Wartanian R. *Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony. Humanity in Action*. November, 2009. URL: https://humanityinaction.org/knowledge_detail/memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony/?lang=nl (date of access: 03.05.2024)
31. Weinke A. (2016). *Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Wallstein, Göttingen, 372 s.
32. Weizsäcker R. (1985). *Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages*. Bonn, 16 s.
33. Wolfrum E. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. 541 p.* URL: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=15949> (date of access: 20.04.2024)
34. Wüstenberg J. *Memory and democracy: a complex relationship*. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 21, 2023 URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-and-democracy-a-complex-relationship/> (date of access: 03.05.2024)

Petrakov M. Thirty years of memory policy in the European Union: national and supranational narratives of a common future

The article ‘Thirty years of memory policy in the European Union: national and supranational narratives of a common future’ explores the evolution and impact of memory legislation in the European Union over the past three decades. By analysing the categories of ‘historical policy’, ‘memorial policy’ and ‘memory policy’, the article reveals their meaning and application in different European countries. In particular, in Germany, there is a debate about preserving the central role of the Holocaust in memory policy and integrating the memory of people of migrant origin. In France, a number of memorial laws have been passed, such as the Geissot Law and the Tobir Law, which are controversial among intellectuals and historians. At the European level, legislation covers a wide range of topics, from the interpretation of historical events to criminal sanctions for denial, the rehabilitation of political prisoners, compensation for victims of violence, and the integration of historical events into school education. Sebastian Ledoux proposes a classification of European memory laws into declaratory, binding and sanctioning laws, emphasising their role in shaping a common narrative of European memory. The article highlights how national parliaments in Europe have adopted memory laws in the context of the Roman legal tradition, favouring legislative instruments for establishing norms and organising society. These laws have become an instrument of European integration, promoting democratisation and minority protection, but also causing competition and instrumentalisation

of history. Memory laws in Europe reflect three key contexts: genocide recognition, decommunisation and post-colonial issues. They contribute to the creation of a common narrative of European collective memory, but also face national resistance. The introduction of new laws of memory has changed the model of conflict resolution, promoting recognition and reparation for victims instead of forgetting and reconciliation. This new model influences the formation of European identity through the prism of collective memory of tragic historical events, questioning national and supranational narratives of a common future.

Keywords: *memory policy, European Union, historical policy, memorial policy, collective memory, genocide, decommunisation, European identity, political process*